

**Ocena konsolidacji demokracji w Republice
Czeskiej jako efektu ciągłości procesu
demokratyzacji**

Sebastian Kubas
Uniwersytet Śląski w Katowicach

Political Preferences
2017, vol. 17: 73–94.
DOI: 10.6084/m9.figshare.5708332
journals.us.edu.pl/index.php/PP
Submitted: 28/10/2017
Accepted: 19/11/2017

Abstract:

**The Evaluation of the Democratic Consolidation in the Republic of Czech as the Effect
of Democratization Process Durability**

The process of democratization leads to implementation of democratic values among society and institutional pattern in political system. It is a complicated and multi-staged road. Each stage and dimension has its own qualities. The article presents both theoretical conception of the process of democratization and empirical example of the Republic of Czech. There are some general and specific Czech qualities of all stages of the process of democratization: erosion of undemocratic regime, transition and democratic consolidation. The last one is evaluated in the article in the lime of quantitative and qualitative analysis.

Key words:

process of democratization, democratic consolidation, Czech Republic

Wprowadzenie

Gdy w 1989 r. nastąpił upadek ustroju socjalistycznego w Europie Wschodniej, większość państw, w tym Czechosłowacja, zdecydowała się na implementację demokratycznych rozwiązań. Od tego momentu mija prawie trzydzieści lat. W tym czasie Republika Czeska, która powstała w 1993 r., uważana była za lidera transformacji zarówno ustrojowo-politycznej, jak i gospodarczej w swoim regionie. Celem artykułu jest przyjrzenie się cechom i charakterowi politycznych przemian demokratycznych, które występują w wymiarze instytucjonalnym i behawioralnym w Republice Czeskiej i przyczyniają się do uznania procesu demokratyzacji w tym państwie za poprawnie prowadzony. Implementowany na początku przemian demokratycznych wzór instytucjonalny podlegał w późniejszym czasie modyfikacjom, ale niezmiennie siły polityczne

respektowały i rozwijały porządek demokratyczny. O wiele wolniej przebiegają procesy socjalizacji wartości demokratycznych w wymiarze behawioralnym w społeczeństwie. Warto zatem dokonać analizy i oceny wskazanej problematyki.

W związku z tak sformułowanym celem niniejszego artykułu rodzą się pytania: a) Czy na gruncie teoretycznym możemy dokonać sprecyzowania pojęcia procesu demokratyzacji oraz wskazać na cechy, którymi charakteryzuje się jego przebieg, a następnie odnieść do tego czeski przypadek?; b) Jak wyglądał początkowy etap przemian demokratycznych w Republice Czeskiej?; c) Jak współcześnie oceniamy postępy konsolidacji demokracji w tym państwie? Uwzględniając postawione pytania, nasuwa się hipoteza badawcza wskazująca na powstawanie dojrzszych znamion konsolidacji demokracji wynikających z długości przebiegu procesu demokratyzacji, zgody aktorów politycznych na rozwijanie demokratycznych rozwiązań i społeczną akceptację demokracji.

Metodami badawczymi, które zostaną wykorzystane w niniejszym artykule są: metoda historyczna w wymiarze genetycznym (Sielezin 2016: 379-380), analiza i synteza danych oraz metoda normatywna (Krauz-Mozer & Szostak 1993: 75-83). Pierwsza ze wskazanych metod potrzebna jest w celu odniesienia współczesnych zmian politycznych w Republice Czeskiej do tych o historycznym charakterze. Analiza i synteza stanowią podstawowe metody weryfikacji i prezentacji faktów, danych i wydarzeń stanowiących rdzeń rozważań niniejszego artykułu. Natomiast metoda normatywna pomoże w analizie czeskiego prawodawstwa.

Poniższy artykuł składa się z dwóch części. W pierwszej uwzględniono metodologiczne założenia odwołujące się do określenia wymiarów procesu demokratyzacji, a także wydzielenia w nim poszczególnych etapów. W drugiej części zostanie poddany analizie proces demokratyzacji, ze szczególnym uwzględnieniem etapu konsolidacji demokracji w Republice Czeskiej. Jej analiza zostanie przeprowadzona w oparciu o metody ilościowe i jakościowe.

Czym jest proces demokratyzacji?

Proces demokratyzacji prowadzi do zmian na wielu płaszczyznach życia społecznego, kulturalnego, gospodarczego i politycznego. W interesującym nas aspekcie będziemy go odnosić do przekształceń na gruncie politycznym i w tym ujęciu możemy wyróżnić podejścia do demokratyzacji jako zmiany instytucjonalnej oraz behawioralnej. Te dwie perspektywy wpływają na sposób konstruowania metod badawczych, prowadzenia analizy zebranego materiału

oraz formułowania konkluzji z badań. Znane są nam prace naukowe dokonujące analizy postępów demokratyzacji albo wyłącznie w pierwszym, albo w drugim obszarze. Poza takim stanowiskiem spotykamy również podejście łączące wymiar instytucjonalny i behawioralny. Na fakt istnienia korelacji pomiędzy tymi perspektywami zwracają uwagę m.in. Geoffrey Pridham oraz Adam Przeworski. Pierwszy zauważa, że demokratyczna zmiana odwołuje się do kreowania formalno-instytucjonalnych zasad i procedur oraz relacji między elitami politycznymi oraz obywatelami (Pridham 2000: 17). Drugi wskazuje na konieczność rozpatrywania instytucji w szerszym wymiarze łączącym je ze społeczeństwem obywatelskim (Przeworski 1991: 88).

W przypadku podejścia instytucjonalnego demokratyzacja dotyczy wprowadzenia, a następnie utrwalenia w systemie politycznym zestawu instytucji, norm, procedur i trybów postępowania charakterystycznych dla demokracji. Proces ten rozpoczyna się po konfrontacji tego zestawu z poprzednim występującym w reżimie niedemokratycznym, po czym następuje dążenie do stabilizacji nowych instytucji, a także podnoszenia ich zdolności i wydajności. Jedną z cech instytucji państwa demokratycznego jest ich depersonalizacja, która polega na uniezależnieniu od wpływu indywidualnego czynnika ludzkiego stosowania procedur i trybów postępowania w życiu publicznym. Jest to jednak idealistyczne założenie, gdyż w rzeczywistości mamy do czynienia z wpływem aktorów politycznych na pojawienie się demokratyzacji, a następnie na jej rozwój. Demokratyzacja powinna utrwalić zasadę zmienności osób sprawujących władzę. Drugą istotną cechą instytucji jest wprowadzenie przez nie bezpieczeństwa w życiu politycznym. Powinny redukować niepewność, ustalając akceptowany przez wszystkich regulamin określonych postaw i zachowań społecznych i politycznych. Do podstawowych instytucji, które mają gwarantować implementację założeń reżimu demokratycznego, możemy zaliczyć: organy władzy ustawodawczej, wykonawczej i sądowniczej wyłaniane bezpośrednio w wyborach dokonywanych przez obywateli lub pośrednio przez administracyjny aparat podległy egzekutywie i podmioty artykułujące interesy społeczeństwa (partie polityczne) (Diamond 1999: 93 i n.). Ten zestaw możemy poszerzyć o instytucje kontroli decyzji wydawanych przez władzę, wolność wypowiedzi, dostęp do alternatywnych źródeł informacji, wolność i autonomię stowarzyszeń, prawo walki liderów politycznych o społeczne poparcie (Dahl 2012: 316-317).

W wymiarze behawioralnym konsekwencją procesu demokratyzacji powinna stać się społeczna akceptacja wartości demokratycznych oraz poszanowanie i przestrzeganie reguł związanych z demokratycznym państwem prawa. Rutynizacja postaw demokratycznych

obywateli manifestuje się poprzez ich udział w życiu publicznym. W wymiarze politycznym badanie tego zjawiska dotyczy określenia charakteru partycypacji elektoratu w wyborach (oraz innych instytucjach demokracji bezpośredniej), a także zakresu członkostwa w organizacjach pozarządowych i podejmowanej działalności na gruncie społeczeństwa obywatelskiego. Ich wysoki poziom świadczy o dobrej kondycji demokracji, natomiast niski może oznaczać wycofanie obywateli z zainteresowania sprawami publicznymi i stanowić dla niej zagrożenie. Demokracja, która opiera się na szerokiej inkluzji obywateli poprzez partycypację polityczną uzyskuje legitymację dla systemu politycznego. Wpływa to także na stabilność i przewidywalność zachowań instytucji oraz aktorów pełniących ważne funkcje w demokratycznym państwie prawa (Głajcar & Kubas 2016: 18).

Zarysowane powyżej dwa stanowiska wiążące rozpatrywanie procesu demokratyzacji z instytucjonalnym i behawioralnym punktem widzenia mają wpływ na kształtowanie definicji tego pojęcia. Zauważmy, że każde z podejść może jeszcze prowadzić do zwrócenia uwagi na różne, wewnętrzne elementy demokratyzacji i z ich perspektywy konstruować odpowiednie definicje omawianego procesu. Zwraca na to uwagę Andreas Schedler (1998: 92), który pisze, że na gruncie badań nad demokracją pojawiają się niejasne i niespójne koncepcje, które operują podobnymi pojęciami określającymi różne zjawiska. Dlatego należy podkreślić, że część autorów świadomych istnienia tych nieostrych semantycznie pojęć przy określaniu definicji procesu demokratyzacji zwraca uwagę na jego wielowymiarowy, wieloetapowy i skomplikowany charakter (Ágh 1998: 7-12; Antoszewski 1997: 20; Przeworski 1991: 14). Próbując określić najważniejsze cechy charakteru procesu demokratyzacji, musimy przyjąć założenie o konstrukcji definicji tego fenomenu w sposób minimalistyczny. Jeżeli to uczynimy, to definicja ta wyglądałaby następująco: proces demokratyzacji jest dążeniem do ustanowienia demokratycznych zasad postępowania i instytucji w systemie politycznym oraz do implementacji i rutynizacji takich wartości w społeczeństwie.

Na czym polega erozja reżimu niedemokratycznego, tranzycja i konsolidacja demokracji?

Demokratyzacja jest procesem wieloetapowym, na co zwraca uwagę wielu autorów. Większość z nich wyróżnia trzy etapy jego przebiegu (Linz & Stepan 1996: 3-7; Whitehead 2002: 27; Rustow 1970), chociaż pojawiają się także i koncepcje wskazujące na większą liczbę etapów

(Rodriguez-Díaz 1989)¹. Do głównych faz przebiegu procesu demokratyzacji możemy zaliczyć w kolejności: upadek reżimu niedemokratycznego, tranzycję oraz konsolidację demokracji.

Jeżeli chodzi o upadek reżimu niedemokratycznego, to następuje on, gdy system polityczny nie jest w stanie wypełniać podstawowych funkcji, a władza nie może uratować pogrążającego się w kryzysie państwa. Dekonsolidacja systemu występuje zarówno na poziomie elit politycznych, jak i społeczeństwa. Czasami dochodzi do próby reorganizacji systemu poprzez implementację reform i otwarcie go na niewystępujące wcześniej zjawiska. W literaturze taką próbę nazywa się liberalizacją. Jej celem jest przywrócenie równowagi wewnątrzsystemowej, która w przypadku pojawienia się, stawia zliberalizowany system polityczny w trudnej sytuacji. Wprowadzając nowe rozwiązania, podważa jednocześnie dawne zasady gwarantujące niezmiennosc reżimu niedemokratycznego. Dzieje się tak, gdyż dynamika zmian kontestuje jego statykę. Obywatele nie są już bowiem skłonni do legitymizowania reżimu niedemokratycznego na podstawie wcześniejszych osiągnięć, oczekując większego zakresu swobód i praw, a także poprawy jakości życia publicznego. Dlatego także liberalizacja może prowadzić do podważenia i upadku reżimu, w trakcie którego niedemokratyczna elita polityczna oddaje władzę w ręce nowych podmiotów. Ten proces może nastąpić w formie zrzeczenia się władzy lub negocjacji z opozycją antysystemową.

Drugim etapem demokratyzacji jest tranzycja, która jest okresem przejściowym kończącym dekonsolidację niedemokratycznego reżimu i rozpoczynającym właściwy proces demokratyzacji polegający na ustanowieniu zasad demokratycznych w życiu publicznym. Jedną z cech wyróżniających tranzycję jest jej niepewność co do osiągnięcia zakładanego celu, co wynika z ryzyka większej niż w późniejszym czasie możliwości załamania się demokratyzacji i powrotu do niedemokratycznych reguł. Tranzycja ogranicza się do stworzenia wzoru instytucjonalnego, który ma być drogowskazem przyszłych działań. Ten wzór jest wynikiem decyzji nowych elit, które mają wpływ na życie publiczne u zarania właściwej demokratyzacji. Dlatego też często kierują się idealistyczną wizją demokracji, przeszłymi doświadczeniami z demokracją, jeżeli pojawiły się w państwie przed ustanowieniem reżimu niedemokratycznego, a także koniecznością uwzględnienia opinii poprzednich elit w przypadku wynegocjowanej formy procesu demokratyzacji. Tranzycja jest stosunkowo krótkim okresem, który rozpoczyna się po przeprowadzeniu pierwszych wolnych wyborów parlamentarnych. Trudno wskazać jej koniec.

¹ Powyższą pozycję przytaczam za: (Dobek-Ostrowska 1998: 14).

Na pewno zwieńczeniem prac nad samym wzorem instytucjonalnym będzie uchwalenie konstytucji. Tranzycję mogą kończyć drugie wolne wybory, albo wybory, w których dochodzi do alternacji władzy.

Tym etapem, który prowadzi proces demokratyzacji do bardziej dojrzałej formy, jest konsolidacja demokracji. W przeciwieństwie do tranzycji wychodzi poza instytucjonalne ramy zmian systemowych i przy jednoczesnym ich rozwoju wkracza na płaszczyznę behawioralną. Zwraca na to uwagę Andrzej Antoszewski (2000: 55), który zauważa, że konsolidacja demokracji polega na kształtowaniu wzorów i nawyków zachowań politycznych opartych na regułach demokratycznych. Wśród reguł wymienia działania normotwórcze, jak uchwalenie konstytucji, stworzenie systemu wyborczego, określenie formy rządów, uchwalenie katalogu praw i wolności obywatelskich oraz działania socjalizacyjne, czyli legitymizację nowych norm i delegitymizację norm poprzedniego reżimu. Behawioralny wymiar konsolidacji demokracji polega na rozpowszechnianiu wartości demokratycznych w społeczeństwie, neutralizacji antysystemowych aktorów politycznych, eliminacji z życia publicznego postaw autorytarnych, stabilizacji pluralistycznego systemu partyjnego oraz zasad systemu wyborczego, wspieraniu narzędzi demokracji bezpośredniej. Dzięki temu konsolidacja demokracji ogranicza, jeżeli nie usuwa, wcześniejszą niepewność powrotu do reżimu niedemokratycznego, dążąc do inkluzji obywateli do życia publicznego i zwiększając poziom ich partycypacji politycznej. Konsolidacja demokracji zapewnia społeczną legitymację reżimu demokratycznego oraz zapobiega możliwościom jego regresu, chociaż ten może i tak się pojawić.

Na to, że konsolidacja demokracji jest najbardziej skomplikowanym, a także najdłuższym etapem demokratyzacji zwracają uwagę Geoffrey Pridham, Attila Ágh, a także Andrzej Antoszewski. O ile pierwsi dwaj widzą ten skomplikowany charakter w ujęciu temporalnym, czy też synchronicznym, o tyle Andrzej Antoszewski poza tym wymiarem zauważa diachroniczność konsolidacji demokracji. Synchroniczność konsolidacji demokracji polega na tym, że występuje po innych fazach demokratyzacji, a także, że sama wewnątrznie dzieli się na poszczególne etapy. Geoffrey Pridham (1995: 167) dzieli konsolidację demokracji na negatywną i pozytywną, natomiast Attila Ágh (2001: 100) na wczesną i późną. Konsolidacja negatywna (wczesna) następuje zaraz po tranzycji i skupia się na rozwoju instytucji demokratycznych przy jednoczesnym zapoczątkowaniu socjalizacji wartości demokratycznych wśród obywateli, podczas gdy konsolidacja pozytywna (późna) jest kolejnym etapem, w którym dochodzi do osiągnięcia

dojrzałości przez demokrację w ramach danego systemu politycznego i społecznego. Wyróżniony przez Antoszewskiego diachroniczny wymiar konsolidacji demokracji oznacza, że dokonuje ona przekształceń na kilku płaszczyznach, które wiążą się ze stworzeniem nowego ładu konstytucyjnego, budową funkcjonalnego systemu reprezentacji interesów, unicestwieniem sytuacji zagrażających reżimowi demokratycznemu i ustanowieniem demokratycznej kultury politycznej. Dodajmy, że w znaczeniu diachronicznym demokratyzacja zachodzi w tzw. reżimach cząstkowych, jak system partyjny, relacje między konstytucyjnymi organami władzy, system reprezentacji interesów².

Wczesne etapy procesu demokratyzacji w Republice Czeskiej

Proces demokratyzacji rozpoczął się w Czechosłowacji na przełomie lat 80. i 90. XX wieku. Upadek reżimu niedemokratycznego nastąpił w wyniku oddania władzy przez ówczesną elitę w warunkach erodującego systemu socjalistycznego. Czechosłowaccy dygnitarze przez długi czas ignorowali sygnały świadczące o chyleniu się socjalizmu ku upadkowi, nie podejmując niezbędnych reform w celu wyjścia z kryzysu. Dopiero pod koniec 1989 r. część kierowniczego grona Komunistycznej Partii Czechosłowacji (czes. *Komunistická strana Československa*, KSČ) podjęła decyzję o porozumieniu się z opozycją po to, aby opracować program naprawczy. W ówczesnych warunkach było już jednak za późno, by komuniści mogli zatrzymać uprzywilejowane pozycje. Dlatego też wydarzenia z listopada i grudnia 1989 r. doprowadziły do ostatecznej kapitulacji władzy komunistycznej, a następnie przejęcia wpływów przez opozycję. Ze względu na pokojowy charakter zmiany reżimu, nieco późniejsze jej wystąpienie w porównaniu do Polski i Węgier oraz przejęcie władzy przez opozycję właściwie bez konieczności zagwarantowania komunistom większych przywilejów. Jerzy J. Wiatr (2006: 74-76) zalicza ten etap procesu demokratyzacji do kapitulacji władzy niedemokratycznej, a Samuel P. Huntington (1995: 156) do przemieszczenia. Kluczowe porozumienie pomiędzy opozycją a elitą władzy komunistycznej dotyczyło przede wszystkim wyznaczenia pierwszych od prawie pół wieku wolnych wyborów parlamentarnych.

Odbyły się one wiosną 1990 r. i miały na celu wyłonienie reprezentacji Czechów i Słowaków do dwuizbowego Zgromadzenia Federalnego. W 150-osobowej Izbie Ludu czeskie

² Referat Wolfganga Merkla, *The Consolidation of Post-autocratic Regimes: a Multi-level Model* wygłoszony na XVII Kongresie IPSA w Seulu (17-21.08.1997 r.). Cyt. za: (Antoszewski 2000: 55-56).

Forum Obywatelskie (czes. *Občanské fórum*, OF) zdobyło 53,15% głosów, co przełożyło się na 68 mandatów, drugie było słowackie Społeczeństwo przeciw przemocy (słow. *Verejnost' proti násiliu*, VPN) z 32,54% głosami poparcia (19 mandatów), trzecie miejsce zajął KSČz poparciem wielkości 13,48% uzyskanych głosów (15 mandatów). W Izbie Narodów OF i VPN zajęły dwie pierwsze pozycje, a trzecia przypadła Ruchowi Chrześcijańsko-Demokratycznemu (słow. *Kresťanskodemokratické hnutie*, KDH). Poza wyborami do parlamentu federalnego odbyły się także elekcje do krajowych ciał ustawodawczych: Czeskiej Rady Narodowej i Słowackiej Rady Narodowej. W pierwszej zwyciężył OF, a w drugiej VPN (Ukielski 2007: 134).

Pierwsze wolne wybory rozpoczęły etap tranzycji. W Republice Czeskiej stanowisko premiera powierzono Peterowi Pithartowi, który stanął na czele koalicji rządowej składającej się z OF, Czechosłowackiej Partii Ludowej (czes. *Československá strana lidová*, ČSL), Unii Chrześcijańsko-Demokratycznej (czes. *Křesťanská a demokratická unie*, KDU) oraz Ruchu na Rzecz Demokracji Samorządowej – Stowarzyszenia dla Śląska i Moraw (czes. *Hnutí za samosprávnou demokracii – Společnost pro Moravu a Slezsko*, HSD-SMS). Na poziomie federacji fotel premiera objął Marián Čalfa przewodząc koalicji składającej się z OF, VPN i KDH (Bankowicz 2003: 102-103; Dziemidok-Olszewska 2003: 66).

Tranzycja przebiegała w specyficznych warunkach funkcjonowania złożonego państwa, co w istotny sposób wpłynęło to na charakter tego przejściowego okresu. Możemy wskazać co najmniej na cztery ważne płaszczyzny, które zostały ukształtowane w wyniku przemian tranzycyjnych istotnych z czeskiego punktu widzenia. Po pierwsze, zarysowano podstawowe zasady demokratycznego wzoru instytucjonalnego, które zostały określone przez przyjmowane w latach 1990-1992 oraz później akty prawa. Jeszcze w ramach Czechosłowacji parlament uchwalił ustawę konstytucyjną unieważniającą preambułę konstytucji z 1960 r., a także wprowadził Kartę Podstawowych Praw i Wolności. Przyjęto ustawę o Sądzie Konstytucyjnym. Wśród innych ważnych aktów prawa znalazły się m.in. ustawa o partiach politycznych (1991 r.) czy ustawa o stowarzyszeniach (1990 r.). W 1991 r. Zgromadzenie Federalne przyjęło ustawę o podziale kompetencji pomiędzy centrum i republiki, która nie spełniła oczekiwań elit władzy w republikach, co doprowadziło do ostatecznego podziału Czechosłowacji w 1993 r. W przededniu tego wydarzenia Czeska Rada Narodowa w dniu 16 grudnia 1992 r. uchwaliła Konstytucję dla przyszłej Republiki Czech.

Zdecydowano, że Karta Podstawowych Praw i Wolności z 9 stycznia 1991 r. zostanie uznana w całości za część porządku konstytucyjnego. Gwarantuje ona szereg praw, wolności, a także wskazuje na obowiązki obywatelskie. Konstytucja Republiki Czeskiej wskazuje, że suwerenem władzy są obywatele żyjący w państwie unitarnym, którego forma rządów oparta jest na republikanizmie. Podstawową jednostką samorządu terytorialnego są gminy, a jednostkami wyższego szczebla kraje. Władzę ustawodawczą sprawuje dwuizbowy parlament składający się z Izby Poselskiej (200 posłów) oraz Senatu (81 senatorów), a władzę wykonawczą rząd powoływany przez Izbę Poselską oraz prezydent wyłaniany obecnie w wyborach powszechnych, chociaż do 2012 r. Konstytucja przewidywała pośrednią elekcję. Na czele władzy sądowniczej stoi Sąd Najwyższy, a weryfikacją konstytucyjności ustaw zajmuje się Sąd Konstytucyjny (*Konstytucja Republiki Czeskiej*).

Wzór instytucjonalny, którego kształtowanie rozpoczęło się w Czechosłowacji, był następnie rozwijany w Republice Czeskiej. Implementował on do czeskiego systemu politycznego zasadę rządów opartą na modelu parlamentarno-gabinetowym, w którym rząd posiada nieznaczną przewagę nad legislatywą. Pośredni wybór głowy państwa oznaczał, że prezydentowi przyznano bardziej rolę arbitra niż decydenta politycznego. Zmiana zasady wyboru prezydenta w 2012 r. wzmocniła legitymację jego władzy.

Po drugie, rozpoczęcie procesu demokratyzacji wiązało się z narodzinami pluralistycznego systemu partyjnego. Po pojawieniu się w listopadzie 1989 r. dwóch wielkich opozycyjnych forów politycznych: OF i VPN, na scenie partyjnej można było zauważyć wielkie poruszenie. Od samego początku mieliśmy do czynienia z wyodrębnieniem się dwóch systemów: czeskiego i słowackiego, gdyż większość partii zwracała raczej uwagę na problemy polityczne, społeczne i gospodarcze poszczególnych narodów niż na kwestię wspólnego państwa. Do relewantnych partii, które wówczas się pojawiły i odegrały istotną rolę w obrębie Republiki Czeskiej należy zaliczyć: ČSL, HSD-SMS, Partię Chrześcijańsko-Demokratyczną (czes. *Křesťanskodemokratická strana*, KDS), KSČ, radykalnie prawicowe Stowarzyszenie na Rzecz Republiki – Republikańską Partię Czechosłowacji (czes. *Sdružení pro republiku – Republikánska strana Československa*, SPR-RSČ) oraz Partię Socjaldemokratyczną (czes. *Česká strana sociálně demokratická*, ČSSD). Jeżeli chodzi o OF, to w okresie tranzykcji ugrupowanie to uległo fragmentaryzacji. Pod koniec 1990 r. w ramach OF działały frakcyjne kluby parlamentarne o konserwatywnym, socjaldemokratycznym oraz liberalnym charakterze (Sobolewska-Myślik 1999: 44-46; Migalski 2008: 62-66). Kształtujący się

system partyjny został poddany rygorom systemu wyborczego na poziomie selekcji reprezentantów społeczeństwa do parlamentu. System wyborczy oparto na zasadzie proporcjonalnej transformacji głosów elektoratu na mandaty deputowanych, odwołując się w ten sposób do praktyki życia politycznego I Republiki Czechosłowacji. Pierwszą ordynację wyborczą przyjęto w 1990, a potem nieznacznie zmodyfikowano w 1992 r. (Sokół 2007: 370).

Po trzecie, w okresie tranzytacji nastąpiła redefinicja pojęcia narodu w ramach nowej struktury państwa. Pomimo tego, że zarówno Czesi, jak i Słowacy popierali ideę pozostawienia wspólnego państwa, to w okresie lat 1990-1992 elity polityczne dwóch związkowych republik porozumiały się w sprawie jego podziału. Zanim do tego doszło, przeprowadzono wiele rozmów, które początkowo dawały nadzieję na utrzymanie jedności, ale po drugich wolnych wyborach parlamentarnych wiosną 1992 r. stało się jasne, że federacji nie da się utrzymać. W drugiej połowie 1992 r. nastąpiło uzgodnienie warunków rozpadu Czechosłowacji. W konsekwencji 1 stycznia 1993 r. pojawiły się dwa państwa: Republika Czeska i Republika Słowacji.

Po czwarte, w tranzytacji pojawiła się konieczność ustosunkowania do niedemokratycznej przeszłości. W lutym 1990 r. rozwiązano komunistyczne służby bezpieczeństwa, a jesienią tegoż roku uznano 10 posłów za byłych działaczy tych służb. Gazety publikowały listy nazwisk prominentnych działaczy podległych służbom bezpieczeństwa. Nie zyskał natomiast przychylności pomysł delegalizacji partii komunistycznej. Co więcej, jako jedna z nielicznych tego typu organizacji w Europie Środkowej i Wschodniej zachowała swój ortodoksyjny profil i nie przeszła transformacji w kierunku socjaldemokracji. W październiku 1990 r. Zgromadzenie Federalne przyjęło ustawę lustracyjną, która odpowiadała na pytanie o charakter dekomunizacji życia publicznego. Zakazywała ona piastowania ważnych urzędów publicznych tym, którzy w okresie komunizmu sprawowali ważne funkcje w systemie politycznym Czechosłowacji (Bankowicz 2003: 103-104). Okazało się, że czechosłowacka ustawa lustracyjna stała się ważnym narzędziem wprowadzającym stabilizację życia publicznego, a także wzorem dla podobnych aktów prawnych w innych państwach regionu.

Konsolidacja demokracji w Republice Czeskiej

Podczas określania cezury oddzielającej etap tranzytacji od konsolidacji demokracji należy zachować ostrożność ze względu na jej umowny charakter. Powinniśmy pamiętać, że procesy, które rozpoczęły się w tranzytacji są kontynuowane w trakcie konsolidacji, dlatego też tranzytacja

nie kończy się wówczas, gdy finalizacji ulegają określone zjawiska i procesy charakterystyczne dla wczesnego etapu demokratyzacji. Geoffrey Pridham (2000: 19) twierdzi, że początkiem konsolidacji demokracji jest moment, gdy system polityczny zaczyna sprawnie działać w reżimie demokratycznym. Laurence Whitehead (2002: 48), a także Attila Ágh (2001: 98) zauważają, że może to potrwać nawet dekadę, licząc od chwili rozpoczęcia procesu demokratyzacji.

Czy możemy wskazać na moment przejścia tranzycji do konsolidacji demokracji w Republice Czeskiej? Trudnością w udzieleniu jednoznacznej odpowiedzi na to pytanie jest fakt rozpadu federacji w 1992 r. i pojawienie się nowego państwa, jakim była Republika Czeska. Nastąpiło to w okresie tworzenia instytucjonalnego wzoru oraz implementacji ważnych zasad funkcjonowania demokratycznego państwa prawa. Tranzycja rozpoczęła się w Czechosłowacji, ale rozpad tego państwa skomplikował przejściowy etap demokratyzacji. Opierając się na tezie G. Pridhama wskazującej na moment inicjacji sprawnego działania systemu politycznego w ramach reżimu demokratycznego jako na początek konsolidacji demokracji, możemy powiedzieć, że w przypadku Republiki Czeskiej nastąpiło to w drugiej połowie lat 90. XX wieku. Za tą tezę przemawiają co najmniej trzy argumenty. Po pierwsze, w 1996 r. odbyły się pierwsze wybory do obu izb parlamentu. O ile Izba Poselska działała w składzie Czeskiej Rady Narodowej wyłonionym w 1992 r., o tyle Senat został po raz pierwszy wybrany w 1996 roku. Jego pozycja prawna została określona już w Konstytucji z 1992 r., ale aż do 1996 r. faktycznie nie funkcjonował w systemie politycznym. Pojawienie się Senatu oznaczało uzupełnienie wzoru instytucjonalnego o ostatni istotny organ władzy państwowej. Po drugie, w 1998 r. w wyborach do Izby Poselskiej wygrał ČSSD, który tym samym odsunął od władzy Obywatelską Partię Demokratyczną (czes. *Občanská demokratická strana*, ODS). W Republice Czeskiej była to pierwsza alternacja władzy, gdyż od 1992 r. znajdowała się ona niezmiennie w rękach ODS oraz jego lidera i zarazem premiera Václava Klause. Po trzecie, pomimo sukcesu wyborczego czeskiej socjaldemokracji nie była w stanie stworzyć większościowego rządu, a poprzedni koalicjanci ODS, czyli chadecko-ludowy KDU–ČSL oraz Obywatelska Unia Demokratyczna (czes. *Občanská demokratická aliance*, ODA) także nie chcieli powrócić do kierowania sprawami państwa. W tej patowej sytuacji doszło do podpisania umowy pomiędzy dwoma największymi partiami, czyli ČSSD i ODS, w ramach której prawica w zamian za określone korzyści polityczne zdecydowała się poprzeć mniejszościowy rząd socjaldemokracji. Potwierdziło to istotność zasady konsensusu w czeskiej polityce.

Ze względu na przyjęte powyżej założenie o rozpoczęciu konsolidacji demokracji w Republice Czeskiej w drugiej połowie lat 90. XX wieku, możemy powiedzieć, że znajduje się ona obecnie na progu drugiej i trzeciej dekady rozwoju. W tym czasie w wymiarze behawioralnym następowało zjawisko rozszerzenia zakresu oddziaływania wartości demokratycznych wpływających na postawy elit politycznych i społeczeństwa, a w wymiarze instytucjonalnym zachodziła modyfikacja wzoru instytucjonalnego. Oczywiście przekształcenia w dwóch wymienionych powyżej sferach napotykały na liczne przeszkody, które związane były z wpływem określonych aktorów i środowisk politycznych.

Przyjrzyjmy się teraz dwóm wymiarom konsolidacji demokracji w Republice Czeskiej: instytucjonalnemu oraz behawioralnemu, odwołując się do koncepcji Andrzeja Antoszewskiego (2000: 55), który w pierwszym aspekcie wymienia działania normotwórcze, jak uchwalenie konstytucji, stworzenie systemu wyborczego, określenie formy rządów, uchwalenie katalogu praw i wolności obywatelskich, a w aspekcie behawioralnym legitymizację nowych norm i delegitymizację norm poprzedniego reżimu. W kontekście tych rozważań możemy przywołać badania nad konsolidacją demokracji prowadzone przez międzynarodowe think tanki, które posługując się metodami matematycznymi przekładają analizę opisową różnych sfer życia publicznego i stanu prawa na skalę punktową. Należy jednak zauważyć, że przyjmowane przez ośrodki metodologie badań różnią się między sobą, często także prezentacja ilościowych wyników nie zawiera dokładnej analizy opisowej, która powinna im towarzyszyć. Podkreśla to Zbigniew Blok (2010: 76), który krytycznie patrzy na matematyczny obraz demokratycznego życia publicznego i postuluje, aby w procesie badań skupić się na eksplanacji występujących faktów, a dopiero potem odwoływać się do określonego kwantum wiedzy ogólnej o demokracji.

Pierwszy z think tanków, *Freedom House*, prezentuje raporty, w których mierzy stopień demokratyzacji na podstawie dwóch indeksów: indeks wolności oraz rezultat demokracji. Indeks wolności (ang. *freedom index*) obliczany jest dla każdego państwa świata i znajduje się w raportach *Freedom in the World*, drugi to rezultat demokracji (ang. *democracy score*) zawarty w raportach *Nations in Transit*. Drugim think tankiem, do którego się odwołamy, jest *the Economist Intelligence Unit* oraz jego indeks demokracji (ang. *democracy index*). W związku z tym, że posługują się różnymi skalami, w celach porównawczych dokonamy ujednoczenia ich wyników, tak aby mogły one być odczytywane w skali od 1 do 10, gdzie 1 oznacza najniższy stopień występowania danej zmiennej, a 10 najwyższy.

Trzy wymienione powyżej indeksy określają stopień dojrzałości konsolidacji demokracji w różnych wymiarach życia publicznego. Jeżeli zestawimy wskaźniki, którymi posługują się w celu oceny owych wymiarów, możemy zauważyć, że dotyczą one de facto siedmiu aspektów, którymi są: proces wyborczy, wolności oraz prawa człowieka i obywatela, państwo i administracja, państwo prawa, partycypacja polityczna, społeczeństwo obywatelskie oraz kultura polityczna (Glajcar & Kubas 2016: 9-10). Wymienione aspekty odpowiadają przyjętej przez Andrzeja Antoszewskiego dychotomicznej analizie konsolidacji demokracji uwzględniającej wymiar instytucjonalny oraz behawioralny. W pierwszym umieścilibyśmy: proces wyborczy, wolności oraz prawa człowieka i obywatela, państwo i administrację, państwo prawa, natomiast w drugim aspekcie: partycypację polityczną, społeczeństwo obywatelskie i kulturę polityczną.

Tabela 1. Zagregowane i ujednolicone wartości indeksu wolności, rezultatu demokracji oraz indeksu demokracji w Republice Czeskiej w latach 2006-2016

		2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Proces wyborczy	i.w.	-	-	-	-	-	-	-	10	10	10	10
	r.d.	8,3	8,7	8,7	9,1	9,1	9,6	9,6	9,6	9,6	9,6	9,6
	i.d.	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58	9,58
Wolności oraz prawa człowieka i obywatela	i.w.	-	-	-	-	-	-	-	10	10	10	10
	r.d.	8,3	7,9	7,9	7,9	7,5	7,5	7,5	7,5	7,5	7,1	7,1
	i.d.	9,12	9,12	9,41	9,41	9,41	9,41	9,41	9,41	9,41	9,41	9,41
Państwo i administracja	i.w.	-	-	-	-	-	-	-	8,3	9,2	9,2	9,2
	r.d.	7,9	7,7	7,9	7,9	7,9	7,9	7,9	7,9	7,7	7,7	7,7
	i.d.	6,79	6,79	7,14	7,14	7,14	7,14	7,14	7,14	7,14	7,14	7,14
Państwo prawa	i.w.	-	-	-	-	-	-	-	8,7	8,7	8,7	8,7
	r.d.	7,9	8,3	8,3	7,9	8,3	8,3	8,3	8,7	8,7	8,7	8,7
Partycypacja polityczna	i.w.	-	-	-	-	-	-	-	9,4	9,4	9,4	9,4
	i.d.	7,22	6,67	6,67	6,67	6,67	6,67	6,67	6,67	6,67	6,67	6,67
Społeczeństwo obywatelskie	i.w.	-	-	-	-	-	-	-	10	10	10	10
	r.d.	9,1	9,1	9,6	9,1	8,7	8,7	8,7	8,7	8,7	8,7	8,7
Kultura polityczna	r.d.	5,8	5,8	6,2	6,2	6,2	6,2	6,2	6,2	5,8	5,8	5,8
	i.d.	8,13	8,13	8,13	8,13	8,13	8,13	8,13	7,5	6,88	6,88	6,88

i.w.-indeks wolności, r.d.-rezultat demokracji, i.d.-indeks demokracji.

Źródło: opracowanie własne na podstawie: (*Freedom in the World...*).

Jeżeli chodzi o instytucjonalny wymiar czeskiej konsolidacji demokracji, to charakteryzował się on przekształceniami wzoru regulującego zasady funkcjonowania istotnych elementów systemu politycznego. W wymiarze globalnym od czasu uchwalenia Konstytucji do 2016 r. dziewięciokrotnie nowelizowano jej przepisy, co miało miejsce w 1993, 1997 i 2000 roku, dwa razy w 2001 roku oraz w 2002, 2009, 2012, 2013 roku. Zmiany te wynikały z konieczności wprowadzenia ważnych kwestii, których nie uregulowano w 1992 r., a które stały się kluczowe w okresie rozwoju konsolidacji demokracji. Wśród przykładowych zmian w Konstytucji możemy wymienić następujące: w 2000 r. poddano nowelizacji artykuły 39 i 43 w związku z dookreśleniem zasad funkcjonowania systemu obronności; w 2001 r. znowelizowano artykuły 39, 49 i 52 Konstytucji w związku z przygotowaniem akcesji do Unii Europejskiej (artykuły dotyczyły ogłaszania i ratyfikacji umów międzynarodowych); w 2009 r. wprowadzono konieczność uzyskania większości 3/5 głosów w celu podjęcia uchwały o samorozwiązaniu Izby Poselskiej (art. 35, ust. 2); w 2012 r. zmieniono brzmienie art. 54, ust. 2 wprowadzając bezpośrednie wybory głowy państwa (*Konstytucja Republiki Czeskiej*).

System wyborczy w Republice Czeskiej opiera się na zasadzie proporcjonalnego podziału mandatów. Kontynuowano w ten sposób rozwiązania przyjęte na początku tranzycji w Czechosłowacji odwołujące się do tradycji I Republiki Czechosłowacji. Jeszcze w 1992 r. prezydent V. Havel nawoływał do zmiany systemu i ograniczenia zakresu proporcjonalności przy jednoczesnej implementacji czynnika większościowego, co nie spotkało się z akceptacją parlamentu. W 1998 r. powstał mniejszościowy rząd socjaldemokratyczny, który ponownie podjął prace nad zmianą systemu. Po porozumieniu się z prawicowym ODS w 2000 r. przygotowano projekt ordynacji wyborczej, która następnie została zawetowana przez prezydenta. Dopiero w 2002 r. dokonano nowelizacji prawa wyborczego, które zmieniał dwa istotne elementy funkcjonujące w poprzednim systemie wyborczym. Zwiększono liczbę wielomandatowych okręgów z 8 do 14, a także zastąpiono metodę przeliczania głosów na mandaty z Hagenbacha-Bischoffa na d'Hondta (Sokół 2007: 378-394).

Przytaczane w niniejszym artykule indeksy zbieżnie i wysoko oceniają proces wyborczy w Republice Czeskiej. Przy tym indeks rezultat demokracji odnotowuje progres tego wskaźnika, szczególnie w latach 2006-2007, a potem 2008-2009 oraz 2010-2011, natomiast indeks wolności niezmiennie ocenia go na poziomie 10 punktów, a indeks demokracji 9,53.

Kategoria praw i wolności obywatelskich w czeskim systemie prawa została uregulowana w specyficzny sposób, rzadko stosowany we współczesnym konstytucjonalizmie (Skotnicki 2000: 20). Prawa te spisano w Karcie Praw i Wolności, która następnie została w całości inkorporowana do Konstytucji w grudniu 1992 r. Karta gwarantuje niewzruszalność przyrodzonych praw człowieka, chroniącego przed jego narodzeniem, a także nie dopuszcza stosowania kary śmierci. Zawiera liczne osobiste prawa i wolności obywatelskie. Poza tym wprowadza ochronę praw politycznych, ekonomicznych, socjalnych i kulturowych, a także mniejszości narodowych i etnicznych. Na ułomność Karty zwraca uwagę Krzysztof Skotnicki (2000: 27) twierdząc, że nie zawiera ona bezpośrednio przepisów umożliwiających faktyczne ich stosowanie w praktyce życia publicznego i w związku z tym odwołuje się do ustaw.

Indeksy wysuwają pozytywne oceny w stosunku do sfery wolności oraz praw człowieka i obywatela, aczkolwiek różnią się one między sobą. Najwyżej ten wymiar konsolidacji demokracji ocenia indeks wolności (10 punktów), następnie indeks demokracji (od 2008 r. 9,41 punktów), podczas gdy indeks rezultat demokracji wskazuje na stopniowe pogarszanie się funkcjonowania tej sfery (w 2006 r. 8,3 punktu, a potem spadek do 7,9 i dalej 7,5 aż do 7,1 w 2015 r.).

Rozpatrując kategorię państwa i administracji, powinniśmy zwrócić uwagę na sprawność i efektywność działania gabinetu. Problemem, który napotyka dążenie egzekutywy do podnoszenia efektywności działania, jest konieczność uwzględnienia systemowych ograniczeń. Wiążą się one przede wszystkim z odniesieniem władzy wykonawczej do relacji z władzą ustawodawczą. W Republice Czeskiej rząd ponosi solidarną odpowiedzialność przed Izbą Poselską, która może wyrazić mu wotum zaufania. Ponadto premier może także wnioskować o wotum zaufania, a grupa co najmniej 50 posłów ma prawo wnioskowania o wyrażenie rządowi wotum nieufności. Rząd próbuje jednak zdominować władzę ustawodawczą i w ten sposób wpływać na charakter funkcjonowania mechanizmu państwowego. Podstawowym zadaniem jest przejęcie kontroli nad procesem zgłaszania oraz wpływania na przyjmowanie ustaw regulujących różne aspekty życia publicznego. Na podstawie badań okazuje się, że czeski rząd jest autorem większości projektów ustaw zgłaszanych parlamentowi (1992-96: 58%, 1996-98: 52%, 1998-2002: 60%, 2002-06: 63%, 2006-2010: 66%), a także posiada pierwszoplanową pozycję wśród podmiotów, których projekty ustaw są przyjmowane przez czeską legislatywę (1992-96: 75%, 1996-98: 76%, 1998-2002: 73%, 2002-06: 83%, 2006-2010: 80%) (Linek & Mansfeldová 2009:

22; *Chamber of Deputies*). Oznacza to faktyczną dominację rządu w kształtowaniu rzeczywistości społecznej w Republice Czeskiej, uwzględniając jednakże poprawki do ustaw zgłaszane przez parlamentarzystów.

Wpływ na sprawność działania egzekutywy wywiera stabilność rządów. W tym wielowymiarowym problemie na pierwsze miejsce wysuwa się kwestia zdobycia większości poparcia w Izbie Poselskiej. W okresie konsolidacji demokracji trzykrotnie dochodziło do konieczności powołania rządów tymczasowych w 1998, 2009 i 2013 r. Poza tym dwukrotnie pojawiły się rządy mniejszościowe: 1998-2002 oraz 2006-2007.

Oceny kategorii państwa i administracji wystawiane przez indeksy należy uznać za zbieżne i poprawne. Oscyłują one w granicach 7-8 punktów, chociaż w przypadku indeksu wolności w latach 2014-2016 uzyskiwały 9,2 punktu, a indeksu demokracji 6,79 w latach 2006-2007.

W okresie konsolidacji demokracji żadna z liczących się sił politycznych nie dążyła do destabilizacji i unicestwienia reguł demokratycznego państwa prawa. Zauważmy jednak istnienie komunistycznego KSČM, który w programach politycznych i wyborczych zaznacza, że jego celem jest dążenie do socjalizmu. Mimo że partia ta cieszy się poparciem ok. 10% obywateli, to na scenie parlamentarnej pozostaje izolowanym ugrupowaniem. W ramach demokratycznego państwa prawa czeskim elitom politycznym udało się stworzyć stabilny model organów władzy z dwuizbowym parlamentem, rządem, prezydentem, niezależnym systemem sądownictwa, Sądem Konstytucyjnym oraz logicznym systemem prawa. Indeks wolności oraz rezultat demokracji bardzo dobrze oceniają kategorię państwa prawa i w latach 2013-2016 wydają identyczne oceny w wysokości 8,7 punktu. W okresie wcześniejszym rezultat demokracji wahał się przy ocenie zakresu występowania podstawowych elementów państwa prawa, przyznając od 7,9 do 8,3 punktu.

W wymiarze behawioralnym możemy odnieść naszą analizę czeskiej konsolidacji demokracji do kategorii partycypacji politycznej, społeczeństwa obywatelskiego i kultury politycznej.

Wpływ na legitymizację demokratycznych rządów wywiera szeroka inkluzja obywateli, która przejawia się w partycypacji politycznej. Może ona przyjmować różną postać, np. partycypacji wyborczej, udziału obywateli w referendach, konsultacji społecznych, inicjatywy ludowej, weta ludowego, członkostwa w partiach politycznych itd. W poniższej analizie skupimy się na analizie partycypacji wyborczej jako najczęstszej formie aktywności politycznej obywateli.

Tabela 2. Poziom frekwencji uzyskiwany w wyborach do Izby Poselskiej w Republice Czeskiej w latach 1996-2013

Izba Poselska: rok wyborów	1996	1998	2002	2006	2010	2013
Poziom frekwencja	76,41%	74,03%	58%	64,47%	62,6%	59,48%

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Český statistický úřad.

W wyborach do pierwszej izby czeskiego parlamentu możemy zaobserwować spadek frekwencji w okresie konsolidacji demokracji. W drugiej połowie lat 90. XX wieku osiągała ona wartość ponad 70%, a następnie obniżyła się do poziomu ok. 60% przyjmując w 2002 r. najniższy notowany poziom: 58%. Średnia wartość frekwencji wyborczej w omawianym okresie wynosi 65,83% i jest najwyższa wśród państw Grupy Wyszehradzkiej. W przypadku Węgier wynosi ona w okresie konsolidacji demokracji 64,93%, na Słowacji 64,43%, a w Polsce zaledwie 48,1%.

Ocena charakteru i zakresu partycypacji politycznej nie jest zbieżna w przytaczanych indeksach. Poza tym tylko dwa spośród nich badają tę sferę: indeks wolności oraz indeks demokracji. O ile pierwszy ocenia partycypację polityczną bardzo dobrze (9,4), to drugi niezbyt wysoko (6,67).

Jeszcze w okresie tranzykcji w czeskim systemie prawa uchwalono trzy ustawy, które regulowały charakter i zakres działania tzw. trzeciego sektora. Były to Ustawa o Stowarzyszeniach Obywateli z 1990 roku, Ustawa o Publicznych Korzyściach Korporacji z 1995 roku oraz Ustawa o Fundacjach i Funduszach z 1997 roku. Każda z nich została poddana nowelizacji na początku konsolidacji demokracji w 2002 r. W tymże roku w Republice Czeskiej było zarejestrowanych 54 895 organizacji pozarządowych. W 2003 r. doszło do powołania Forum darczyńców (czes. *Fórum dárců*, FD), które zrzeszyło organizacje pozarządowe i skupiło się na działaniach lobbystycznych zapewniających realizację interesów organizacji przez władze państwowe. Przeciwnikiem rozwoju społeczeństwa obywatelskiego i swobodnego działania organizacji pozarządowych był prezydent Václav Klaus, który widział w nich element destabilizujący system polityczny. W 2008 r. liczba organizacji pozarządowych wzrosła do ponad 90 tysięcy. Jeżeli chodzi o środki finansowe, to organizacje pozarządowe korzystają głównie z dotacji i subwencji budżetowych, co w oczywisty sposób uzależnia je od państwa. W 2016 r. w Republice Czeskiej zarejestrowanych było ok. 85 tysięcy organizacji (*Freedom in the World. Czech Republic 2016*).

Indeksy (wolności oraz rezultat demokracji) są zbieżnie i stosunkowo wysoko oceniają zakres występowania cech społeczeństwa obywatelskiego w Republice Czeskiej, chociaż rezultat demokracji zauważa, że od 2010 r. spadła dynamika jego rozwoju (obniżenie oceny z 9,1 na 8,7).

Dzięki analizie czeskiej kultury politycznej możemy poznać charakter występujących tam zachowań i postaw towarzyszących aktorom politycznym i obywatelom. Pierwsze kroki w stronę wprowadzenia demokratycznych wartości do życia politycznego poczyniono jeszcze w 1992 r., gdy przyjęto pierwszą ustawę antykorupcyjną. W 1993 r. powołano Najwyższy Urząd Kontroli (czes. *Nejvyšší kontrolní úřad*, NKÚ). W 2006 r. zostało wprowadzone nowe prawo antykorupcyjne, które nakazuje składanie oświadczeń majątkowych ważnym funkcjonariuszom państwowym z wyjątkiem sędziów i adwokatów. Po 2013 r. Izba Poselska uchwaliła pakiet kolejnych ustaw uzupełniających prawo antykorupcyjne i lustracyjne (*Nations in transit. Czech Republic*).

W okresie konsolidacji demokracji doszło do kilku wydarzeń, które w negatywny sposób wpłynęły na ocenę czeskiej kultury politycznej. W wymiarze globalnym należy wspomnieć o tym, że pod koniec 1997 r. Václav Klaus musiał podać się do dymisji w związku z ujawnieniem nieścisłości w finansowaniu partii ODS, a w 2013 r. Petr Nečas, premier i lider ODS ustąpił z zajmowanego stanowiska w związku z ujawnieniem skandalu finansowego oraz towarzyskiego z jego udziałem. W innych aspektach życia publicznego także możemy zauważyć przykłady zachowań sprzecznych z demokratycznymi zasadami kultury politycznej. W okresie pierwszego rządu ČSSD (1998-2002) wyszło na jaw, że wielokrotnie dochodziło do przekazywania zleceń państwowych na podstawie sfałszowanych przetargów. W 2003 r. Karel Srbę, byłego wysokiego funkcjonariusza w ministerstwie spraw zagranicznych, skazano na karę pozbawienia wolności za zlecenie zabójstwa dziennikarki badającej afery z udziałem rządu. W 2009 r. ujawniono, że na wydziale prawa Uniwersytetu Zachodnioczeskiego w zamian za łapówki władze nadawały tytuły naukowe politykom. W 2010 r. państwowa agencja śledcza ujawniła, że także wymiar sędziowski jest uwikłany w korupcję. W 2011 r. minister Martin Barták został zdymisjonowany w wyniku oskarżenia przyjęcia korzyści majątkowych od firmy Tatra. W tym samym roku prezes NKÚ František Dohnal został uznany za winnego nadużycia stanowiska państwowego.

Spośród siedmiu kategorii analitycznych indeksy demokracji najgorzej oceniają występowanie kultury politycznej w Republice Czeskiej. Wartość rezultatu demokracji waha się w latach 2006-2016 pomiędzy 5,8, a 6,2 punktu, a indeks demokracji ocenia od 8,13 punktu w latach 2006-2012, a skończywszy na 6,88 punktu w latach 2014-2016.

Podsumowanie

Odpowiadając na pierwsze pytanie postawione we wprowadzeniu, możemy zauważyć, że proces demokratyzacji charakteryzuje się wielowymiarowością oraz wieloetapowością. Wielowymiarowość jest związana z jego występowaniem na poziomie instytucjonalnym oraz behawioralnym. Pierwszy poziom dotyczy implementacji oraz późniejszej modyfikacji demokratycznego wzoru instytucjonalnego, a drugi akceptacji i rutynizacji wartości i postaw demokratycznych w społeczeństwie. Wieloetapowość procesu demokratyzacji możemy sprowadzić do trzech faz: erozji reżimu niedemokratycznego, tranzycji i konsolidacji demokracji. Każda kolejna faza przybliża recepcję procedur i wartości demokratycznych.

Odpowiadając na drugie pytanie związane ze specyfiką przekształceń demokratycznych w Republice Czeskiej, musimy zauważyć, że w fazie erozji reżimu niedemokratycznego elita polityczna oddała władzę w pokojowy sposób, a przejęła ją opozycja. Występowała ona w postaci dwóch dużych forów społecznych: czeskiego i słowackiego, które w późniejszym czasie uległy fragmentaryzacji. W odniesieniu do tranzycji należy wskazać kilka jej istotnych płaszczyzn. Po pierwsze, pierwsze wolne wybory parlamentarne w 1990 r. wyznaczyły początek tranzycji, co umożliwiło prace nad stworzeniem wzoru instytucjonalnego. Co prawda w późniejszym czasie ulegał zmianom, ale jego podstawowe zasady okazały się trwałe dla procesu demokratyzacji. Po drugie, w tranzycji doszło do rozwoju pluralistycznego systemu partyjnego. Po trzecie, uregulowano sprawę stosunku do przeszłości sprzed wprowadzenia demokracji. Po czwarte, należy zwrócić uwagę na to, że w tranzycji nastąpił rozpad federacji czechosłowackiej, co wpłynęło na określenie na nowo stosunku Czechów i Słowaków oraz ich elit politycznych do struktury państwa. Na początku 1993 r. powstała Republika Czeska, w której kontynuowano tranzycję.

Trzecie pytanie sformułowane we wprowadzeniu związane było z oceną konsolidacji demokracji w Republice Czeskiej. Udzielając odpowiedzi na nie, musimy podkreślić kilka kwestii. Po pierwsze, wypracowany jeszcze w okresie tranzycji wzór instytucjonalny demokratycznego państwa prawa uległ kilku zmianom, ale nie został zanegowany przez najważniejszych aktorów sceny politycznej. Zaznaczmy jednak, że w czeskim systemie partyjnym działa partia komunistyczna, która podważa niektóre założenia systemowe, a ostatnio wzrastającym poparciem społecznym cieszą się ugrupowania populistyczne, jak Akcja Niezadowolonych Obywateli 2011 (czes. *Akce nespokojených občanů*, ANO 2011), Czeska Partia Piratów (czes. *Česká pirátská*

strana, ČPS), czy Wolność i Demokracja Bezpośrednia (czes. *Svoboda a přímá demokracie*, SPD). Wymienione partie zajęły miejsca w pierwszej piątce ugrupowań, które w wyborach do Izby Poselskiej w 2017 r. otrzymały mandaty deputowanych. Po drugie, pomimo kilku przesileń politycznych, nigdy nie zakwestionowano demokratycznych rozwiązań w kryzysowych sytuacjach. Aktorzy życia politycznego, którzy zostali podejrzani o nieuczciwość, ustępowali ze swoich stanowisk. Po trzecie, o sile konsolidacji czeskiej demokracji świadczy także fakt, że mimo konieczności tworzenia kilkupartynnych koalicji rządowych oraz pojawiania się gabinetów tymczasowych, mamy do czynienia z utrzymywaniem się ich stabilności i efektywnością rządu, co wpływa na dojrzałość demokracji. Dodatkowo tę sytuację wzmacnia stosowanie zasady konsensusu politycznego w przetargach politycznych. Po czwarte, indeksy badające poziom i zakres demokratyzacji (indeks wolności, rezultat demokracji *Freedom House* oraz indeks demokracji *the Economist Intelligence Unit*) pozytywnie oceniają przebieg procesu w Republice Czeskiej w jego instytucjonalnym i behawioralnym wymiarze.

Postawiona we wprowadzeniu hipoteza została pozytywnie zweryfikowana w przeprowadzonym procesie badawczym, którego wyniki zaprezentowano w niniejszym artykule. W trakcie ponad trzech dekad demokratyzacji w Republice Czeskiej pojawiły się zarówno sprzyjające, ale i niesprzyjające przemianom demokratycznych cechy. Należy jednak zaznaczyć, że te drugie nie wpłynęły na destrukcję demokratyzacji, co wynikało między innymi z uznania zarówno przez elity polityczne, jak i społeczeństwo demokracji za optymalny reżim.

Bibliografia:

- Ágh, A. (1998). *Emerging Democracies in East Central Europe and the Balkans*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Ágh, A. (2001). *Globalization and Central European Countries' Democratization. The Fourth Wave*. W: R. Markowski, & E. Wnuk-Lipiński (red.). *Transformative Paths in Central and Eastern Europe*. Warszawa: Institute of Political Studies Polish Academy of Sciences, Friedrich Ebert Foundation.
- Antoszewski, A. (1997). *Współczesne teorie demokracji*. W: A.W. Jabłoński, & L. Sobkowiak (red.). *Studia z teorii polityki. Tom II*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Antoszewski, A. (2000). *Konsolidacja demokracji jako przedmiot zainteresowań współczesnej politologii*. W: K. Dziubka, T. Łoś-Nowak, & K. Paszkiewicz (red.). *Politologia Wroclawska. Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Politologii Uniwersytetu Wrocławskiego*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Bankowicz, M. (2003). *Zlikwidowane państwo. Ze studiów nad polityką Czechosłowacji*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Blok, Z. (2010). *Krytyczna refleksja nad wybranymi teoriami i kryteriami ocen demokratyzacji*. W: E. Nowak, & R. Riedel (red.). *Polska i Europa Środkowa. Demokratyzacja, konsolidacja, europeizacja*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Chamber of Deputies. Parliament of the Czech Republic*. <http://www.psp.cz/en/sqw/hp.sqw> (11.02.2017).
-

- Český statistický úřad. <http://www.volby.cz> (01.03.2017).
- Dahl, R. (2012). *Demokracja i jej krytycy*. Przeł. S. Amsterdamski. Warszawa: Wydawnictwo Aletheia.
- Diamond, L. (1999). *Developing Democracy. Toward Consolidation*. Baltimore-London: The Johns Hopkins University Press.
- Dobek-Ostrowska, B. (1998). *Proces demokratyzacji Europy Środkowo-Wschodniej – przesłanki i przebieg*. W: A. Antoszewski, & R. Herbut (red.). *Demokracje Europy Środkowo-Wschodniej w perspektywie porównawczej*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dziemidok-Olszewska, B. (2003). *Instytucja prezydenta w państwach Europy Środkowo-Wschodniej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Freedom in the World. Czech Republic*. <https://freedomhouse.org/report/freedom-world/2016/czech-republic> (01.03.2017).
- Glajcar, R., & Kubas, S. (2016). *Democratisation in Poland in the Light of Quantitative Analysis Based on Selected Indices of the years 2006–2016*. W: A. Turska-Kawa, & M. Haček (red.). *Democratisation Processes in Poland and Slovenia: Comparative Study*. Maribor: Lex Localis.
- Huntington, S.P. (1995). *Trzecia fala demokratyzacji*. Przeł. A. Dziurdzik. Warszawa: PWN.
- Konstytucja Czech* (2000). Przeł. M. Kruk. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Konstytucja Republiki Czeskiej. Ústava České Republiky* (2015). W: W. Staškiewicz (red.). *Konstytucje państw Unii Europejskiej*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Krauz-Mozer, B., & Szostak, W. (1993). *Teoria polityki. Podstawy metodologiczne politologii empirycznej*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Linek, L., & Mansfeldová, Z. (2009). *The Parliament of the Czech Republic, 1993-2004*. W: D.M. Olson, & P. Norton (red.). *Post-Communist and Post-Soviet Parliaments. The Initial Decade*. London-New York: Routledge.
- Linz, J.J., & Stepan, A. (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation. Southern Europe, South America, and Post-communist Europe*. Baltimore-London: The Johns Hopkins University Press.
- Migalski, M. (2008). *Czeski i polski system partyjny*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Nations in transit. Czech Republic*. <https://freedomhouse.org/report/nations-transit/2010/czech-republic> (12.04.2017).
- Pridham, G. (1995). *The International Context of Democratic Consolidation: Southern Europe in Comparative Perspective*. W: R. Gunther, P.N. Diamandouros, & H.J. Puhle (red.). *The Politics of Democratic Consolidation. Southern Europe in Comparative Perspective*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Pridham, G. (2000). *Dynamics of Democratization. A Comparative Approach*. New York: Continuum.
- Przeworski, A. (1991). *Democracy and the Market. Political and Economic Reforms in Eastern Europe and Latin America*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rodriguez-Díaz, A. (1989). *Transición política y consolidación constitucional de los partidos políticos*. Madrid: Centro de Estudios Constitucionales.
- Rustow, D. (1970). Transition to Democracy: Toward a Dynamic Model. *Comparative Politics*, 2(3): 337–63.
- Schedler, A. (1998). What is Democratic Consolidation?. *Journal of Democracy*, 9(2): 91–107.
- Sielezin, J.R. (2016). *Metoda historyczno-politologiczna*. W: W. Sokół, & M. Żmigrodzki (red.). *Encyklopedia politologii. Tom I. Pojęcia, teorie i metody*. Warszawa: Wolters Kluwer.
- Skotnicki, K. (2000). *System konstytucyjny Czech*. Warszawa: Wydawnictwo Sejmowe.
- Sobolewska-Myślik, K. (1999). *Partie i systemy partyjne Europy Środkowej po 1989 roku*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Sokół, W. (2007). *Geneza i ewolucja systemów wyborczych w państwach Europy Środkowej i Wschodniej*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
-

Ukielski, P. (2007). *Aksamitny rozwód. Rola elit politycznych w procesie podziału Czechosłowacji*. Warszawa: Instytut Jagielloński, Instytut Studiów Politycznych PAN.

Whitehead, L. (2002). *Democratization. Theory and Experience*. Oxford: Oxford University Press.

Wiatr, J.J. (2006). *Europa pokomunistyczna. Przemiany państw i społeczeństw po 1989 roku*. Warszawa: Scholar.